

ТИЛШУНОСЛИК // ЯЗЫКОЗНАНИЕ // LINGUISTICS

МИРЗАХМЕДОВА ХУЛКАР

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, ТДШУ

Форс ва ўзбек тилларида арабий муштарак сўзларнинг ишлатилиши

Аннотация. Тарихдан маълумки, форс тили ўзининг тил хусусиятини йўқотмаган қадимий тиллардан бири ҳисобланади. Замонлар ва тарихий шароитлар бошқа тиллар лексикасига форсий сўзларнинг, қолаверса, араб тилининг таъсир ҳукмини ўтказган. Бу жараёндан ўзбек тили лексикаси ҳам мустасно эмас. Қадим замонлардан бери форс-тожик тилининг Мовароуннаҳр ўлкалари тиллари, хусусан, ўзбек тили билан ёнма-ён ишлатилиши кузатилади. Натижада, форс ва араб тилларидан кўплаб сўзлар ўзбек тили лексик таркибига сингиб кетган, яъни ҳам форс тилида, ҳам ўзбек тилида муштарак сўз сифатида ишлатилади. Аммо ишлатилаётган ҳамма муштарак сўзлар ҳам айни бир маънони ифодалаши учун қўлланилмайди.

Ўзбек тилида шундай соф арабий сўзлар мавжуд эканки, уларнинг маъновий чегараси форс тилида бошқа мазмунни ифодаласа, ўзбек тилида умуман бошқа маънони ифодалайди. Эътиборли жиҳати, ҳар икки тилларда ишлатилаётган бу сўз-атама ҳар иккала тилда фаол нутқ қатламига оид. Қолаверса, солиштирилаётган тиллардаги айни сўзларнинг ясаши усуллари халқаро стандартга мос бўлиши керак. Бундай тадқиқот натижасида форс ва ўзбек тилларидаги муштарак сўзларнинг этимологик асоси ва ясама сўзнинг чегаравий маъноси масалаларига ойдинлик киритилади.

Масалан, ўзбек тилида бўлган ‘мухторият’, ‘маъмурият’, ‘маъмур’, ‘муқобил’, ‘ҳакам’, ‘таириф’, ‘инсонпарварлик’, ‘дорулфунун’, ‘хусусийлаштириш’, ‘иқтисодиёт’, ‘жарида’, ‘маълумотнома’, ‘режа’, ‘дастур’, ‘инқилоб’ сингари асли жуда кўплаб асоси арабий ўзлашмалар борки, уларнинг маънолари араб тилидаги мазмунини тўлиқ акс эттирмайди. Ҳатто мазкур сўзлар бугунги кунда русча-байналмилал сўз-атама ўрнига таклиф қилинган ва алақачон тилга сингиб улгурган, шунингдек, терминлик хусусиятларини акс эттирувчи муштарак сўзлар ҳисобланади. Мана шундай сўзларни семантик ва функционал жиҳатдан тадқиқ қилиш ўзбек лексикологиясининг ривожини учун хизмат қилади. Сабаби, 1989 йилда ўзбек тилига “давлат тили” мақоми берилиши билан, унинг нуфузи ҳақида қайгуриши вазифаси қўйилди. Шунга биноан, мақолада бугунги кунда ўзбек тилида ишлатилаётган форсий муштарак сўз-атамаларнинг семантик-структур таҳлили ёритилиш мақсад қилинди.

Таянч сўз ва иборалар: сўз-атама, муштарак сўз, форс тили, ўзбек тили, ўзлашма, семантик майдон, Яшнаобод, Олий Мажлис, Вазирлар Маҳкамаси.

Аннотация. Из истории известно, что персидский язык является одним из древних языков, который не утратил свои языковые особенности. Времена и исторические обстоятельства оказали воздействие на лексику других языков под влиянием персидских слов, а также арабского языка. Лексика узбекского языка не является исключением.

С давних времен персидско-таджикский язык параллельно использовался с языками региона Мавераннахр, в частности, узбекским. В результате, многие слова из

персидского и арабского языков укоренились в лексическом составе узбекского языка, то есть используются как общеупотребительные слова.

Однако, не все общеупотребительные слова используются для выражения одного и того же значения. В узбекском языке есть такие исконно арабские слова, что их семантическая граница имеет другое значение в персидском языке, а в узбекском языке - совершенно другое значение. Интересно то, что этот слово-термин, используемый в обоих языках, относится к слою активной речи в обоих языках. Кроме того, методы образования одинаковых слов в сравниваемых языках должны соответствовать международному стандарту. В результате такого исследования будут уточнены этимологическая основа и рубежное значение производных общеупотребительных слов персидского и узбекского языков.

Например, в узбекском языке существуют такие слова, как 'мухторият', 'маъмурият', 'маъмур', 'муқобил', 'ҳакам', 'ташириф', 'инсонпарварлик', 'дорулфунун', 'хусусийлаштириши', 'иқтисодиёт', 'жарида', 'маълумотнома', 'режа', 'дастур', 'инқилоб' и многие другие, основа которых является арабским заимствованием, но не полностью отражают их значение из арабского языка. Даже данные слова являются общеупотребительными словами, которые на сегодняшний день были предложены вместо русско-международного слова-термина и уже укоренились в языке, а также отражают терминологические особенности. Семантическое и функциональное изучение таких слов служит развитию лексикологии узбекского языка. Причина этому то, что в 1989 году, когда узбекскому языку был присвоен статус «государственного языка», была поставлена задача позаботиться о его престиже. Соответственно, цель статьи является проведения структурно-семантического анализа персидских общеупотребительных слов-терминов, используемых сегодня в узбекском языке.

Опорные слова и выражения: слово-термин, общее слово, персидский язык, узбекский язык, заимствование, семантический пласт, Яшнаобод, Олий Мажлис, Вазирлар Маҳкамаси.

Abstract. It is known from history that the Persian language is derived from the ancient languages, which did not retain its linguistic peculiarities. Temporary and historical circumstances have shown the rise of the lexicon of other languages under the influence of Persian words, as well as the Arabic language. The lexicon of the Uzbek language does not apply to exclusion.

The ancient Persian-Tajik language was used in parallel with the languages of the Maverannahr region, in parts, in Uzbek. As a result, many words from the Persian and Arabic languages are used in the lexical composition of the Uzbek language, that is, they are used as common words.

On the other hand, not all commonly used words are used for meaning and meaning. In the Uzbek language there is such an ancient Arabic word, that their semantic border has another meaning in the Persian language, and in the Uzbek language - a complete other meaning. Interestingly, what this word-term, used in both languages, refers to the word actively spoken in both languages. In addition, the methods of education of one-word words in comparative languages must correspond to the international standard. In the result, such a conclusion becomes the exact etymological basis and the basic meaning of the productive common words Persian and Uzbek languages.

For example, in the Uzbek language, such words exist, such as 'muhtoriyat', 'maimuriyat', 'maimur', 'muqobil', 'kaakam', 'tasrif', 'insonparvarlik', 'dorulfunus', 'xastur', 'inqibot' and many others, basically which is related to Arabic borrowing, but does not fully reflect their meaning from the Arabic language. To give common words are common words, which on today's day were proposed in the Russian-International word-term. The semantic and functional study of such a word serves the development of lexicology of the Uzbek language. The reason why, in 1989, when the Uzbek language was given the status of "state language", a task was set to pursue its prestige. Accordingly, the whole article is devoted to the structural-semantic analysis of the Persian common-use words, used daily in the Uzbek language.

Keywords and expressions: word-term, common word, Persian language, Uzbek language, borrowing, semantic layer, Yashnaobod, Oliy Majlis, Vazirlar Mahkamasi.

Кириш. Маълумки, терминологиянинг тараққий этиши халқ тафаккурининг маҳсули, яъни умумистеъмол лексика билан узвий боғлиқ. Умумлексика янги терминлар ҳосил бўлишининг асосий манбаи ҳисобланади. Ўз навбатида, терминология ҳам умумлексиканинг бойишида муҳим ўринга эга. Умумлексика терминологик лексика билан қанчалик мустаҳкам алоқада ривожланса, терминологиянинг ҳам шунчалик автоном тарзда бойиб бориши кузатилади.

Қадим замонлардан бери форс-тожик тилининг Мовароуннахр ўлкалари тиллари, хусусан, ўзбек тили билан ёнма-ён ишлатилиши кузатилади. Натижада, форс ва араб тилларидан кўплаб сўзлар ўзбек тили лексик таркибига сингиб кетган, яъни ҳам форс тилида, ҳам ўзбек тилида муштарак сўз сифатида ишлатилади. Аммо ишлатилаётган ҳамма муштарак сўзлар ҳам айна бир маънони ифодалаш учун қўлланилмайди. Муодил бериш натижасида жуда кўплаб сўзларнинг лексика таркибига кириб келиши кузатилади. Қуйида ана шулар ҳақида сўз юритилади.

Мақсад ва вазифаси. Форс ва ўзбек тилларида қўлланилувчи арабий ўзлашмаларнинг семантик жиҳатдан ўрганиш ва қўлланилиш даражасини аниқлашдан иборат.

Усуллар. Мақолада тавсифий, таҳлилий ва солиштирма-қиёсий таҳлил усулларидан фойдаланилган.

Натижалар ва мулоҳаза. Эронда тил академияларининг юзага келиши тилдаги соф қатламни сақлаш ва тилга сингиб улгурган арабий ва туркий сўзларни ҳам форсий вариантлари билан алмаштиришдан иборат эди.

“Географик номларни тадқиқ этишда олимлар томонидан лингвистик усуллар (топоформантлар асосида, этимологик, грамматик тузилиши) кенг қўлланилади. Номларнинг лисоний таркиби, сўз ва қўшимчалари, уларнинг маънолари ва бирикуви, номланишга асос бўлган ижтимоий-лисоний омиллар ўша давр воқелиги билан баҳоланиши, изоҳланиши ва тадқиқ

килиниши лозим”¹. Шу мақсадда, биринчи Академия томонидан энг аввал, жой номлари (топонимлар), қолаверса, лексиканинг фаол нутқ қатламига оид сўзлар форсийлаштирилди. Масалан:

ناصري *Nāseri* ўрнига اهواز *Ahavāz*:

جاهای دیدنی اهواز در مرکز گرم و دلنشین استان خوزستان، میزبان گردشگرانی است که...

Jāhā-ye didani-ye Ahavāz dar markaz-e garm-o delnešin-e ostān-e Xuzestān, mizbān-e gardešgerānist ke...

[<https://safarmarket.com/blog/attractions/iran/ahvaz/ahvaz-attractions>]

“Хузистон вилоятининг илиқ ва ёқимли марказида жойлашган Аҳавознинг диққатга сазовор жойлари ... саёҳатчиларга мезбонлик қилишни истайди”.

صالح آباد *Sālehābād* ўрнига اندیمشک *Andimašk* (Жанубий темир йўл линиясининг 41-бекати номи);

راه آهن اندیمشک جزو قدیمی ترین بخش های خطوط ریلی ایران است.

Rāhhan-e andimašk jozv-e yadimitarin baxšhā-ye xotut-e reyli-ye irān ast [<https://www.alibaba.ir/mag/andimeshk-attractions>].

“Андимашк темир йўллари Эрон темир йўлларининг энг қадимги қисмларидан биридир.”

Ёки:

اشرف *Ašraf* ўрнига بهشهر *Behšahr*:

رد پای معاون اول رئیس جمهور در شرکت توسعه صنایع بهشهر .

Radd-e pā-ye moāven-e avval-e raisjomhur dar šerkat-e touseye-ye sanāi-ye behšahr [<https://www.tabnak.ir/fa/tags/7088/1>].

“Биринчи вице-президентнинг Беҳшаҳр саноатни ривожлантириш компаниясига ташрифи”.

Ёки:

عباس آباد *Abbāsābād* ўрнига ورسک *Varsak*. Масалан:

پل ورسک مازندران: تفریحی بی نظیر در کنار پلی تاریخی.

Poll-e varsak-e māzandarān: tayrihi-ye bi nazir dar kenār-e poll-e tārixī [<https://www.alibaba.ir/mag/veresk-bridge>].

“Мазандароннинг Варсак кўприги: тарихий кўприк ёнидаги ўзига хос дам олиш маскани”.

Жамланган мисоллар таклиф қилинган барча топонимларнинг сўзсиз ишлатилиши, аввалги топонимлар бирон ҳужжат ва ОАВларда ишлатилмаслиги кузатилди.

رحیم آباد *Rahimābād* ўрнига پرندک *Parandak* (Жанубий темир йўл линиясининг 6-бекати номи);

محسن آباد *Moxsenābād* ўрнига سیمین دشت *Simindāšt* (Шимолий темир йўл линиясининг 24-бекати номи);

¹ Аҳмадалиев Ю.И. Топонимик ва географик терминшунослик. – Фарғона 2018, - Б. 26.

احمد آباد *Ahmadābād* ўрнига نادر *Nādež* (Жанубий темир йўл линиясининг 10-бекати номи);

Бу каби мисолларни қўплаб келтириш мумкин.

Бу ҳолат ўзбек Атамақўми ташкил қилингандан то шу вақтгача давом этиб келаётганини қайд этиш лозим. “Топонимларни таҳлил қилишда қўлланадиган яна бир усул ном ясашда иштирок этадиган сўзларнинг маъновий жиҳатдан ўхшаш эканлигида ҳам, грамматик жиҳатдан тузилишида, яъни уларнинг қайси гап бўлаклари сифатида иштирок этишида ҳам, ниҳоят, топонимларнинг тузилишида географик номларни ҳосил қилишда кўпроқ иштирок этадиган сўз бўлакларининг таркибида ҳам кўринади. Бир сўздан иборат топонимлар, одатда, отлар ва камдан-кам ҳоллардагина сифатлар шаклида бўлади. Шундай қилиб, географик номлар муайян қолиплар шаклида ҳосил бўлади. Ана шундай қолиплар топонимик моделлар дейилади. Ҳар бир тил топонимлар ҳосил қилишда ўз хусусиятларига ва топонимик моделларга эга. Масалан, ўзбек топонимлари кўпинча бирдан ортиқ унсурлардан иборат бўлади, қўшимчалар ўзакдан кейин келади, сифат отдан олдин туради. Бирор бир жойнинг топонимлари рўйхатида, кўпгина географик хариталарда бу қонуният яққол кўринади. Демак, топонимик модел топонимларнинг тузилишини билдиради”¹.

Шу билан бирга топонимларни ишлатиш бўйича форс ва ўзбек тилларида қуйидаги ҳолатларни ажратиб кўрсатиш ўринли бўлади:

1) форс тилида иккинчи академия (1968 йилда) даврида жой номлари форсийлаштирилган ва асосан, ўша даврдан бошлаб қабул қилинган топонимлар ҳеч бир ўзгаришсиз барча ҳужжатларда, ОАВда ишлатилиб келинади;

2) ўзбек тилида эса топонимик номланишларни ўзгартириш ҳанузгача давом этмоқда ва номланишлар асоссиз равишда ўзгартиришга йўл қўйилмоқда. Бунинг натижасида аввалги йилларда ишлатилган топонимик сўзлар кейинги йиллардаги ҳужжатларда бошқача ишлатилмоқда.

Умуман олганда, ўзбек тилида муодил сифатида берилаётган топонимларни (улар асосли равишда ўзгартирилган тақдирда ҳам) ўзлашиш ва сўз ясаиш жиҳатидан ҳам таҳлил қилиб чиқилса, баъзи ҳолларда ўзлашмага яна ўзлашма таклиф қилинганининг гувоҳи бўлиш мумкин.

1990 йилга келиб, ЎзССР Олий Совети Президиумининг 3938-ХІ-сонли қарори билан ‘Бектемир’ тумани ташкил этилиб, ‘Миробод’ (аввал ‘Ленин’ райони) деб қайта номланган.

1992 йил 8 май – Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгаши Раёсатининг “Тошкент шаҳридаги айрим районларнинг номини ўзгартириш тўғрисида”ги 579-ХІІ – сонли қарори билан ‘Киров’ - ‘Юнусобод’, ‘Ленин’ - ‘Миробод’,

¹ Ахмадалиев Ю.И. Топонимик ва географик терминшунослик. – Фарғона 2018, - Б. 28.

‘Октябрь’ - ‘Шайхонтахур’, ‘Фрунзе’ - ‘Яккасарой’, ‘Куйбишев’ - ‘Мирзо Улуғбек’ деб ўзгартирилган¹.

2005 йил 6 май – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг “Тошкент шаҳрининг Акмал Икромов тумани номини ўзгартириш тўғрисида”ги 39-I-сонли қарорига кўра, ‘Акмал Икромов’ тумани ‘Учтепа’ номига ўзгартирилган².

2010 йил 4 декабрь – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг “Тошкент шаҳар Собир Раҳимов туманининг номини ўзгартириш тўғрисида”ги 133-II-сонли қарори асосида ‘Собир Раҳимов’ тумани номи ўзгартирилиб, унга ‘Олмазор’ тумани номи берилди³.

Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатаси томонидан 2011 йил 4 мартда қабул қилинган “Географик объектларнинг номлари тўғрисида” ЎРнинг 303-сон Қарори 7-моддасида: “Сенат томонидан 2011 йил 26 августда маъқулланган “Маъмурий-худудий бирликларнинг номлари, қоида тариқасида, уларнинг маъмурий марказлари номидан, ушбу маъмурий-худудий бирликлар жойлашган ҳудуд қисмининг географик ёки тарихий номидан ҳосил бўлиши лозим”⁴-деган қайдлар мавжуд. Шунга мувофиқ, биргина Тошкент шаҳрининг туманлар номланишида қатор ўзгаришлар бўлиб ўтган.

Жумладан, Тошкент воҳасида “Навкат” шаҳри мавжуд бўлган. Ушбу шаҳар номи форс тилида نو пои “янги” сўзи билан боғлиқ бўлиб, “янги шаҳар” деган маънони англатади. Гарчи бу топоним ҳозирги кунгача сақланмаган бўлса ҳам, унинг номи “Тўйтепа” деб аталган. Бу топоним Тошкент вилоятининг қадимги туркий топонимларидан бири ва унинг маросим маъносидаги «тўй» сўзига алоқаси йўқ. Тўйтепадаги «тўй» сўзи қадимги туркий «қалъа, кўрғон» маъноси билан боғлиқ бўлиб, «кўрғонтепа», деган маънони англатган. Демак, ‘Тўйтепа’ - туркий сўз.

2017 йил 25 август куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати ўн биринчи ялпи мажлисида Тошкент вилоятидаги ‘Тўйтепа’ шаҳри номини форсий ‘Нурафшон’ (“нур таратувчи”, “нур сочувчи”) деб ўзгартириш қарори қабул қилинди. Қадимдан ишлатиб келинган туркий топоним ўрнига форсий ўзлашма тасдиқдан ўтказилди. Тилнинг софлигини сақлаб қолиш ҳамда ўзбек тилининг мавқеини ошириш йўлида бу каби ўзгаришлар маъқул эмаслигини қайд этиш лозим.

¹ “Тошкент шаҳридаги айрим районларнинг номини ўзгартириш тўғрисида” ЎР Олий Кенгаши раёсатининг 579-XII-сон Қарори. –Т., 1992. // <https://lex.uz/docs/281098>.

² “Тошкент шаҳрининг Акмал Икромов тумани номини ўзгартириш тўғрисида” ЎР Олий Мажлиси Сенатининг 39-I-сон Қарори. – Т., 2005. // <https://lex.uz/docs/1154883>.

³ “Тошкент шаҳрининг Собир Раҳимов тумани номини ўзгартириш тўғрисида” ЎР Олий Мажлиси Сенатининг 133-II-сон Қарори. – Т., 2010. // <https://lex.uz/docs/2949069>

⁴ “Географик объектларнинг номлари тўғрисида” ЎРнинг 303-сон Қарори. -Т., 2011 йил 12 октябрь // <https://lex.uz/docs/1881472>

2014 йил 29 август – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг “Тошкент шаҳар Ҳамза туманининг номини ўзгартириш тўғрисида”ги СҚ-441-II-сонли қарори асосида ‘Ҳамза’ туманига – ‘Яшнаобод’ тумани номи берилди¹.

Топонимик номларни таснифлаш тамойилларига мувофиқ уларнинг структур-семантик таҳлили амалга оширилганида 2 тури фаркланиши кузатилади: а) географик объектларнинг табиий хусусиятларига боғлиқ ҳолда пайдо бўлган номлар. б) жамият ривожининг ижтимоий-иқтисодий, сиёсий–ғоявий ҳолатлари, хусусиятлари билан боғлиқ бўлган номлар.

‘Яшнаобод’ тумани номи бу таснифнинг 2 турига мансуб эканлигини қайд этиш ўринли. Қўшма ойконимлар² морфологик материалга кўра бир қанча моделлар асосида шаклланган бўлиши кузатилади. “От+фёъл” ва “фёъл+от” қолипидаги қўшма топонимларга ‘Қумбосди’, ‘Сойкелди’, ‘Хўжаўлди’, ‘Охунқайнар’, ‘Тошкесар’, ‘Сувчиқмас’, ‘Қолгандарё’ мисол бўлади³. Бу ўринда ўзбек тили сўз яшаш қоидалари таркибида ҳам, ISO 704 стандартида⁴ ҳам “Фёълнинг буйруқ майли+от” модели асосида термин яшаш мумкинлиги қайд этилмаган. ‘Яшнаобод’ - ‘яшна’ - фёълнинг буйруқ майли. Шунинг назарда тутган ҳолда айтиш лозимки, ‘Яшнаобод’ термин яшаш қоида-сига зид ва бу ўринда ясалган ва таклиф қилинган, айтишда барча давлат ҳужжатларида ишлатилувчи ‘Яшнаобод’ ойконими ноўрин ишлатилмоқда.

Булардан ташқари, форс тилида лексиканинг фаол нутқ қатлами форсийлаштирилди:

شروع *šorou* ва ابتدا *ebtedā* ўрнига آغاز *āyāz* ‘боши’, ‘бошланиш’; مشرق *mašreq* ўрнига خاور *xāvar* ‘Шарқ’ кабилар мисол бўла олади.

Бу ўринда, شروع *šorou* (арабий) ва آغاز *āyāz* (форсий) сўзлари айтишда ҳам форс тили лексикасида бир хил қийматга эга бўлиб, буни бевосита тилишуносликда алломорфлик ҳодисаси билан ҳам боғлаш ўринли.

Ж. Моттақий ва А.Р. Лутфийлар ҳаммуаллифлигидаги мақолада кўрсатилишича, алломорфлик икки усулда кўринади:

1. Аллофон. انداخت [andāxt] – انداز [andāz] “отмоқ”, “улоқтирмоқ”.

2. Алломорф. کردن *sorh* = قرمز *qermez* “qizartirmoq”⁵.

Тадқиқотчи алломорфлик ҳолатларига изоҳ берар экан, алломорфларнинг ўзлашган сўзлардан ҳосил қилинган-қилинмагани юзасидан бирон фикр билдирмаган. Юқоридаги тақсимга суянадиган бўлсак, Академия томонидан тақдим қилинган شروع *šorow* = آغاز *āyāz* “бошламоқ” фёъли бир-

¹ “Тошкент шаҳар Ҳамза туманининг номини ўзгартириш тўғрисида” ЎР Олий Мажлиси Сенатининг СҚ-441-II-сон Қарори. – Т., 2014. // <https://lex.uz/docs/2466825>

² Аҳоли яшайдиган пункт номланиши

³ Аҳмадалиев Ю.И. Топонимик ва географик терминшунослик. – Фарғона 2018, - Б. 46.

⁴ Terminology work — Principles and Methods // International Standard ISO 704. Second edition 2000-11-15. Reference number ISO 704:2000 (E). – 38 p.

⁵ Mottaqiy J. va Lotfiy A.R. Allomorphy in Persian past stems. -P.36-35.

бирига алломорф. Изоҳли луғатларда мазкур икки сўзга ابتدا *ebtedā* арабий сўзи ҳам алломорф (синоним) эканлиги қайд этилган¹. Демак, биргина آغاز *āyāz* форсий сўзга 2 та арабий алломорф мавжуд. Шунингдек, уларнинг ишлитилиш частотаси ҳам деярли бир хил эканлиги кузатилади:

آغاز طرح دوگانه سوز کردن خودروهای عمومی.

Āyāz-e tarx-e do gāne-ye suz kardan-e xodrowhā-ye omumi
[<https://www.ilna.news>].

“Умумий автомобиллар учун икки тарафлама ўт олдириш лойиҳасининг бошланиши”.

Ҳамда:

یکی از بزرگ ترین مشکلات افرادی که می‌خواهند سخنرانی داشته باشند، شروع آن است.

Yeki az bozorgtarin moškelāt-e afrādi ke mixāhand soxanrāni dāšte bāšand, šoru’-ye ān ast [<https://mostafaee.com/portfolio-item/start-the-lecture>].

“Нутқ сўзламоқчи бўлганлар учун энг катта муаммолардан бири бу - уни бошлашдадир”.

Эътиборингизни шу каби сўзларга қаратамиз:

تعلیمات *ta’limot* ўрнига آموزش *āmuzeš* “ўқитиш” (آموز *āmuz* *āmuxtan* ‘ўқимок’, ‘ўрганмок’, ‘билим олмок’ феълининг ХКЗН ва —ش *-eš*, *-yeš* аффикси);

اطفائیة *etfāiye* ўрнига آتش نشانی *ātašnešāni* ‘ёнғин станциялари’ (آتش *ātaš* ‘олов’, نشانی *nešāni* ‘манзил’, ‘жой’, ‘кўрсатиш жойи’);

حق الشرب *haqq-ol-šorb* ўрнига آب بها *ābbahā* ‘сув ресурслари учун пул тўламоқ’ (آب *āb* ‘сув’ ва بها *bahā* ‘баҳо’, ‘баҳоламоқ’);

میراب *mirāb* آبیار *ābyār* ‘мироб’ (آب *āb* ‘сув’ ва یار *yār* ‘ҳамроҳ’) ва ҳ.к.²

لا عقل *lāʿaql* ‘ақалли’, ‘жуда бўлмаганда’, ‘лоақал’ ўрнига دست کم *dast-e kam* (دست *dast* ‘кўл’, ‘томон’, ‘тараф’ ва کم *kam* ‘кам’, ‘озгина’);

آخر *āxer* ‘охир-оқибат’, ‘натижада’ ўрнига سرانجام *saranjām* (سر *sar* ‘бош’, ‘бошида’, ‘бошланиши’ предлоги ва انجام *anjām* ‘охир’, ‘якун’);

سلام عليكم *salām aleykum* ‘Ассалому алайкум’ ўрнига درود بر شما *dorud bar šomā* (درد *dorud* ‘саломлашиш’, ‘кўришиш’, بر *bar* префикси ва شما *šomā* ‘сиз’-кўрсатиш олмоши) ва ҳ.к. таклиф этилган.

Кўриб ўтилганидек, шарқ халқлари учун муштарак ва умумийлик касб қилган сўзларга ҳам форс тилида эквивалент таклиф қилинган. Эътиборга молик томони шундаки, айнаи дамда буларнинг ҳар иккови форс тили лексикасида бирдек қўлланилади. Масалан:

“سلام عليكم حاج آقا” مرداد اکران می شود.

“Salām aleykum Hoj-e āyā” mordād akrān mišavad
[<https://www.mehrnews.com/news/4645443>].

““Ассалому алайкум, Ҳожи оға” август ойида чиқади”.

¹ فرهنگ فارسی. ح. عمید. تهران 2010. ص. 699.

² Farhangeston 1, 143

Жамланган мисоллар шуни кўрсатадики, *سالام עליکم salām aleykum* ‘Ассалому алайкум’ ўрнига таклиф қилинган *درود بر شما dorud bar šomā* форс тили лексикасида ўз ўрнини тўлиқлигича топмади. Асосан, *سالام و درود salām va dorud* шаклида, яъни ўша маънони ифодаловчи ҳам форсий, ҳам арабий сўзларнинг қўлланилиши гувоҳи бўлди:

سالام و درود، سال نو مبارک باشد.

Salām va dorud, sāl-e now mobārak [<https://www.mehrnews.com/news/-4645443>].

“Ассалому алайкум, янги йил муборак бўлсин”.

Ўзбек тилида ҳам қатор арабий сўзлар мавжуд бўлиб, улар қаторида ‘ассалому алайкум’, ‘ибтидо’, ‘таълимот’, ‘лоақал’, ‘охир’ каби жуда кўплаб арабий сўзлар мавжуд бўлиб, ўзбек тилига форс тили орқали кирган ва ўзлашган арабий сўзлардир.

Атамақўм ўз фаолиятини бошлаган даврда ўзбек тилида аввалдан қўлланилган, жамият учун таниш бўлган ‘мухторият’, ‘маъмурият’, ‘маъмур’, ‘муқобил’, ‘ҳакам’, ‘ташриф’, ‘инсонпарварлик’, ‘дорулфунун’, ‘хусусийлаштириш’, ‘иктисодиёт’, ‘жарида’, ‘маълумотнома’, ‘режа’, ‘дастур’, ‘инқилоб’ сингари асли жуда кўплаб асоси арабий ўзлашма бўлган, шунингдек, ясама ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий терминлар қайтадан қўлланишга киритилди¹. Масалан, 1990 йилги даврий нашрларда ‘революция’ сўзи ишлатилган бўлса, 1993 йилдан бошлаб, то шу кунга қадар ‘инқилоб’ атамаси ишлатилиб келинади:

“Инқилоб сўзига муносабатингиз ижобий эмас эди [ЎАС, 1993, 5 август, 2-бет].

Ёки:

“1938 йилда жумҳуриятимизда маҳаллий Советларга ўтказилган биринчи сайловларда у киши 83 фоиз овоз билан участка комиссиясининг маъмури бўлган” [ХС, 1993, 1 январь, 1-бет].

Ёки:

“Мулк соҳиблиги, хўжалик ҳисоби, хўжайинлик ҳисси деганимиз бозор иқтисодиётидан ташқарида куруқ гапдан бошқа нарса эмас” [ХС, 1994, 9 январь, 2-бет].

“Атама яшашда ёхуд танлашда энг асосий манба – она тили имкониятлари”² бўлиши назарда тутилиши керак эди. Сабаби ҳар қандай атама бирор тушунчанинг маъносини тўғри ва аниқ ифодалаши лозим. Матбуот саҳифаларида ана шу қоидага риоя қилинмаган. Масалан, ‘академия’ ўрнига ‘байтулҳикма’ ёки ‘фарҳангистон’ каби унинг маъносини беролмайдиган атамалар ҳам баъзан ишлатилган. Бу каби жуда кўплаб мисолларни келтириш мумкинки, ‘администрация’, ‘альтернатива’, ‘судья’, ‘институт’, ‘университет’, ‘частный’, ‘экономика’, ‘газета’, ‘справка’, ‘план’, ‘прог-

¹ Атама-терминларнинг деривацион таҳлили 3-бобда тўлиқроқ изоҳланади.

² Ўзбек тили атамашунослиги. Ўзбекистон Республикаси Вази́рлар маҳкамаси ҳузуридаги Республика атамашунослик қўмитаси Ахборотномаси. –Т., 1992. Б. 14.

рамма’, ‘революция’ каби русча ўзлашмаларнинг ўрнига ҳозирги кунда ҳам фаол ишлатилмоқда.

Аммо Атамақўм томонидан таклиф қилинган ҳамма ўзлашмалар ҳам тилда ўз ўрнини топмади. Масалан, ‘дорулфунун’ асли арабий دارالفنون *dār ol-fonun* сўзи ўзбек тилида аввалдан ишлатилган ‘институт’, ‘университет’ ўзлашмалари учун таклиф қилинган. Эътибор қаратилса, таклиф қилинаётган ‘дорулфунун’ сўзи ҳам ўзлашма. Демак, Атамақўм ўзлашмага яна ўзлашма таклиф қилган, ҳатто даврий нашриётларда ҳам бу сўздан фойдаланилган:

“Ҳафталигимиз бош муҳаррири номига Америка Қўшма Штатларидан ғаройиб бир мактуб келди – ака-ука Брианлардан. Бири Аризона дорулфунунида ишлайди, филолог, бири Харвард дорулфунунида илмий ходим” [ЎАС 1993, 26 ноябрь 2-бет].

Ёки:

“Мамлакатдаги бир қанча дорулфунунлар доирасида амалга ошириладиган тадбирлар шуни кўрсатмоқдаки...” [ХС, 1991, 3 январь, 2-бет].

Форс тилининг изоҳли луғатларида қайд этилишича, Насриддиншоҳ даврида (1848-1896 йиллар) Европалашган дорулфунунлар ташкил қилингани ва ‘дорулфунун’ атамаси кейинчалик, иккинчи академия томонидан دانشگاه *dānešgāh* (دانش *dāneš* ‘илм’, ‘билим’ ва گاه *-gāh*) га айлантирилган¹. Кўринадики, форс тили кейинчалик ўз қатламдан иборат сўзлардан фойдаланган.

ISO 704 Халқаро стандартда эса “Тил луғат таркибида анчадан бери қўлланиб келаётган сўзларни бошқаси билан алмаштириш ҳар доим ҳам самара бермаслиги”² ҳақида баён қилинган.

Ўзбекистонда ўзбек тилига мақом берилган даврдан бошлаб, кўплаб янги сўзлар лексика таркибига зўрма-зўраки киргизила бошланди. Уларнинг аксарияти ижтимоий-сиёсий атама-терминлар бўлиб, улар даврий нашрларда ҳам кенг қўлланилган. Аммо бора-бора худди шу тушунчани ифодалаган аввалги номланишга қайтилган. Яна бир мисол келтирамиз:

“Ўзбекистон Жумҳурияси Олий кенгашининг рўзномаси” [ХС, 1991, 1 январь, 1-бет].

Бу “жумҳурият” атамаси “республика”нинг ўрнига таклиф қилинган бўлиб, араб тилида جُمُهورية *jumhuriyatun* “Республика” маъносида ишлатилади. Демак, ўз маъносидаги арабий сўз ўзбек тилига таклиф қилинган ва ишлатилган. Кейинчалик, ушбу сўзнинг лексика таркибидан чиқиб кетганлигининг гувоҳи бўлиш мумкин. Айниқса, 1989 йилдан бошлаб то шу кунга қадар эълон қилинган барча давлат ҳужжатлари, президент қарорлари, қонун ва фармойишларда айна шу “жумҳурият” атамаси

¹ فرهنگ فارسی. ح. عمید. تهران 2010. ص. 508.

² Terminology work — Principles and Methods // International Standard ISO 704. Second edition 2000-11-15. Reference number ISO 704:2000 (E). – 31 p.

ОАВларда кенг қўлланилаётган бир вақтда “республика” қўлланилган. Шунинг учун бўлса керак, кейинги йилларда барча ҳужжатлар ва нашрларда фақатгина “республика” сўзи қўлланила бошланди. Масалан: “Ўзбекистон Республикасининг давлат тили тўғрисида”ги Қонуни¹, “Ўзбекистон Республикаси конституцияси”², “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуни³ ва бошқа кўплаб норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар бунга мисол бўлиши мумкин.

Бу ҳақда Ахборотноманинг 7-бандида шундай жумлалар битилган: “У ёки бу ўзлашма сўзни бошқаси билан алмаштириш ёки алмаштирмасликда унинг қариндош ва қариндош бўлмаган тилларда қўлланиш-қўлланмаслигини ҳам ҳисобга олиш керак бўлади. Агар ўзбек тилидаги бирор сўз дунёдаги жуда кўп тилларда (қариндош ва қариндош бўлмаган тилларда) ҳам истеъмолда бўлса, уни бошқа сўз билан алмаштиришга уриниш фойда бермайди. Масалан, ‘республика’ сўзи худди шундай хусусиятга эга”⁴.

Арабий сўзларни ўзбек тилига зўрма-зўраки киритиш авж олганини таъкидламоқчимиз. Яна бир мисол келтирамиз:

“Мерос қолган “Ойна” жаридасининг тахламларини варақлаганимизда....” [ХС, 1991, 1 январь, 3-бет].

Бу ерда ‘жарида’ ўзлашма сўз бўлиб, ‘газета’, ‘журнал’ терминлари учун таклиф қилинган. Аслида *جريدة* *jaridatun* арабий сўз бўлиб, араби тилида унинг 2 маъноси мавжуд:

- 1) ‘газета’;
- 2) ‘рўйхат’, ‘ёзув’.

Бу сўз форс тилига ўзлашган бўлиб:

1) ‘васиятнома’ ‘маълумотнома саҳифаси’, ‘газета’ ёки ‘журнал’ маъноларини ифодалайди⁵.

Кўриниб турибдики, ўзлашмага яна ўзлашма таклиф қилинган.

Бундан ташқари, ўзбек тилида ‘арабий асос+форсий аффикс/яримаффикс’ моделидаги жуда кўплаб сўзлар айни Атамақўм ташаббуси билан киритилган бўлиб, улар қуйидагилардир:

“СССР Президентининг совет халқига Янги йил МУРОЖААТНОМАСИ” [ХС, 1991, 3 январь, 2-бет].

‘Мурожаатнома’ (*مراجع* *morāja* {арабий асос} + *نامه* {форсий яримаффикс}) ўзлашма бўлиб, асосан, давлат раҳбари ёки мутасадди раҳбарларнинг халққа айтадиган гаплари жамланмасидан иборат. Демак, таклиф қилинган сўз муваффақиятли таклиф қилинган.

¹ <https://www.lex.uz/acts/121051>

² <https://www.lex.uz/acts/20596>

³ <https://www.lex.uz/acts/65108>

⁴ Ўзбек тили атамашунослиги. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги Республика атамашунослик қўмитаси Ахборотномаси. –Т., 1992. Б. 7

⁵ فرهنگ فارسی. ج. عمید. تهران 2010. ص. 400.

Яна бир мисол:

“Ўрта Осиё Жумҳуриятлари ва Қозоғистон мусулмонлари диния бошқармасининг раиси, муфтий, СССР халқ депутати Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф ҳазратлари рўзномалар қаламкашларига юрт саодати, ... тилаб, оқ фотиҳа берди” [ХС, 1991, 1 январь, 1-бет].

Бу ерда *قلم qalam* ‘қалам’, ‘ёзув қуроли’ маъносидаги сўз бўлиб, *كش keš* – *كشيدان kešidan* ‘тортмоқ’, ‘чўзмоқ’ феълидан феълий яримаффикс. Таъкидлаш ўринлики, форс тили сўз ясаш қоидаси орқали ясалган ушбу сўз форс тили луғат таркибида мавжуд эмас.

Шунингдек, ‘арабий асос+форсий аффикс/яримаффикс’ моделидаги қатор ўзлашмалар мавжудки, уларнинг аксарияти охир-оқибат ўзбек лексикасида ўз ўрнини топмади. Масалан:

“Бу рух маданият кунларининг илк дақиқаси – 17 ноябрда тошкентлик меҳмонларни Нукус тайёрагоҳида кутиб олиш чоғида айтилган сўзларда ҳам... сезилиб турди” [ЎАС 1993, 26 ноябрь 1-бет].

Атамақўм ташкил қилинган илк даврлардан бошлаб қўлланиш учун таклиф қилинган ‘тайёра’, ‘тайёрагоҳ’ (*طياره tayyāre* {арабий} + *گاه gāh* {форсий яримаффикс}) атамалари асли арабий *طيارَة tāyyaratun* – ‘самолёт’ учун таклиф қилинган.

Бектемировнинг қайд этишича, “Рус тилидан ўтган сўзни бошқа сўз билан алмаштириш ёки алмаштирмасликни ҳал этишда бу сўзнинг дунё тилларида қўлланиш-қўлланмаслик томонига ҳам эътибор бериш керак бўлади. Бунда дунёдаги тиллар билан яқинлашиш, улар билан бир хилликка интилиш асосий йўлдир. Айниқса, терминологияда шундай йўл тутилишига жиддий эътибор бериш талаб этилади. Шу жиҳатдан, масалан, *республика* сўзини *жумҳурият* билан, *аэропорт* сўзини *тайёрагоҳ* билан, *демократия*ни *халқчил* сўзи билан алмаштиришга қўшилмаслик, уларни ўз ўрнида термин сифатида қолдириш тўғри бўлади”¹.

Шунга оид яна бошқа мисол:

“Ўзбекистон Совет кутубхонаси таъмирталаб аҳволга келиб қолгани ижроия қўмитасига етказилиши...” [ХС 1992, 6 август, 3-бет].

Эътиборингизга етказилган ‘таъмирталаб’ сўзи форс ҳамда араб тили сўз ясаш қоидалари асосида эмас, балки, ўзбек тили сўз ясаш қоидаси асосида ясалганлигини алоҳида таъкидлаш ўринли. Чунки, *تعمير ta'mir* сўзи араб тилида ‘қурилиш’ маъносида қўлланилади. Бу сўз ўзбек тилига ўзлашганда эса ‘таъмир’, ‘ремонт’ сўзлари ўрнига таклиф қилинган. Шу муносабат билан, ‘таъмирталаб’ - бу ўзбекча ясалган сўз. Бу ўринда икки арабий сўзлар олиниб, улардан ўзбек тили қоидалари асосида янги бир сўз ясалганлигини қайд этамиз.

¹ Бектемиров Х., Бегматов Э. Мустақиллик даври атамалари. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Республика атамашунослик қўмитаси. –Т.: Фан, 2002. – 37 б.

Бундан ташқари, ўзбек тилида кундалик ҳаётда ишлатилувчи ‘мактаб’, ‘синф’, ‘муаллим’, ‘маъруза’, ‘мувозанат’, ‘вазн’, ‘тижорат’, ‘вилоят’, ‘фалак’, ‘хуқуқ’, ‘таркиб’, ‘матн’, ‘мавзу’, ‘хоким’ каби қатор арабий сўзлар мавжудки, улардан кундалик ҳаётда фойдаланилади ва ўзбек тили лексикасига чуқур сингган. Шу сабабдан, бу сўзларга муодил бериш ўринли ҳисобланмайди.

Эътиборингизни ўзбек тилидаги ‘олий’ сўзи билан ясалган ва айни дамда фаол ишлатиладиган ясалмаларга қаратмоқчимиз: Араб тилида **عَال** āal нинг:

- 1) ‘баланд’;
- 2) ‘олд’, ‘юқори’;
- 3) ‘биринчи даражали’;
- 4) ‘тепа’ маъноларини ифодаловчи равиш сўз туркумига оид сўз бўлиб¹, ўзбек тилида жуда кўплаб атама-терминларнинг ясалишига асос бўлиб хизмат қилган.

Ўзбек тилида эса ‘олий’ сўзининг изоҳли луғатларда қуйидаги маъноларини кўришимиз мумкин:

- 1) мавқеи, мартабаси, раҳбарлик роли ва шу каби жиҳатдан энг юқори, бош;
- 2) сифат жиҳатидан энг юқори, энг яхши;
- 3) энг юқори даражали, энг юқори, юксак;
- 4) тараққиётнинг энг юқори даражасига эришган, баркамол;
- 5) таълим тизимидаги босқич;
- 6) энг кучли, энг юқори;
- 7) юқори, мураккаб;
- 8) юқори, сўнгги².

Кўриб ўтилганидек, ўзбек тилида ҳам “олий” сўзининг маънолари талайгина, шу билан бирга араб тилида равиш сўз туркумига оид. Демак, қуйида “равиш+от” моделидаги сўзларни кўриб ўтамиз. Масалан ‘Олий Мажлис’ бирикмасини таҳлил қиламиз:

‘Олий’ **عالی** - ‘юқори’, ‘энг’ маъносини ифодаласа, ‘мажлис’ сўзининг араб тилида бир қатор маънолари мавжуд:

- 1) ‘жой’;
- 2) ‘йиғилиш’;
- 3) ‘кенгаш’;
- 4) ‘бошқарув палатаси’;
- 5) ‘трибунал’, ‘суд’³.

Форс тили изоҳли луғатларида эса ушбу сўзнинг қуйидаги маънолари келтирилади:

- 1) ‘ўтириш жойи’;

¹ Баранов Х. Арабско-русский словарь. –М., 1985. С.497.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А. Мадвалиев таҳрири остида (2006-2008 йиллар). – “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. “М” томи, Б. 111.

³ Баранов Х. Арабско-русский словарь. –М., 1985. С.497.

- 2) ‘халқ тўпланадиган ер’;
- 3) ‘зиёфат ёки йиғин учун тўпланиш’¹.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатларида эса:

1) Ташкилот, корхона ки идора аъзоларининг бирор масала муҳокамасига бағишланган йиғилиши ва унинг иштирокчилари;

2) Тўй, зиёфат ёки бошқа муносабат билан уюштирилган ўтириш ва шу ўтириш қатнашчилари;

3) Баъзи шарқ давлатларида (мас., Ўзбекистон, Туркия, Озарбайжон ва Эронда) қонун чиқарувчи орган (парламент); ҳукумат ҳайъати².

Демак, ўзбек тилида ясалган, ҳамда ўзбек тили сўз ясалиш қоидаларига мувофиқ, ‘олий’ - ‘юқори’ маъносини ифодаловчи равиш ҳамда ‘мажлис’ – жой номини ифодалайди. Қолаверса, ўзбек тили изоҳли луғатидан шу нарса маълум бўлдики, ўзбек тилида ‘мажлис’нинг ‘ўтириш’, ‘йиғилиш’ маъноси бор.

Шу ерда бир жиҳатига эътиборингизни қаратмоқчимиз: модомики, ўзбек тилида ‘йиғилиш’ (“Бу сўз қадимги туркий тилда ‘тўпла-’ маъносини англатган “йиғ” феълидан ясалган”³) сўзи бор экан, нима учун унинг ўрнига ўзлашма сўз ишлатилмоқда? Қолаверса, ўзбек тилида қадимдан ‘маслаҳатлашув’, ‘фикр алмашинув’ маъносини ифодалаш учун ‘кенгаш’ сўзини қўллаб келишган:

“Чунки кенгаш ва машваратсиз салтанатни барча қилган ишлари ва айтган гаплари нотўғри бўлган жоҳил одамга қиёс қилиш мумкин... ҳар вақт кенгашчилар йиғилиб, мажлис очилар экан, яхши-ёмондан, фойда-зиёндан, олдимиздаги ишларни қилиш-қилмасликдан сўз очиб, улардан фикр сўрар эдим...”⁴.

Бу ерда “маслаҳатлашув жойи” маъносини ифодалаш учун ‘кенгаш’ сўзи ишлатилганлигини кузатиш мумкин. Демак, қадимдан ўзбек тили луғат таркибида бу сўз ўз маъносида қўлланилган. Қолаверса, Ўзбекистон илк мустақилликка эришганидан сўнг давлат ҳужжатлари, Қонунлар, Фармон-Фармойишларда йиллар давомида асл туркий сўз - ‘кенгаш’ сўзи ишлатилганининг гувоҳи бўламиз⁵.

Кейинчалик, Олий Кенгашнинг ўн иккинчи сессияси 1994 йил 23 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига биринчи сайловни 1994 йил 25 декабрда ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилди. Шундан сўнг

¹ فرهنگ فارسی. ح. عمید. تهران 2010. ص. 918.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А. Мадвалиев таҳрири остида (2006-2008 йиллар). – “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. “М” томи, Б. 523.

³ Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати (туркий сўзлар). – Тошкент, “Университет”, 2000. Б. 158.

⁴ Аҳмедов Б. Амир Темур ўғитлари. –Т., “Ўзбекистон”, 2007. Б. 4.

⁵ <https://lex.uz/docs/76856?quer> // “Ўзбекистон Республикаси президенти, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Раиси ва Ўзбекистон Республикаси вице-президентининг шаъни ва кадр-қимматини муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. Тошкент ш., 1991 йил 15 февраль, 220-ХП-сон. ;

Олий Кенгаш ўрнига Ўзбекистон Республикасининг бир палатали парламенти — Олий Мажлис шакллантирилди¹. Ушбу жараёндан бошлаб, ‘Олий Кенгаш’ ўрнига ‘Олий Мажлис’ бирикмаси ўзбек тили ижтимоий-сиёсий лексикасида ишлатила бошланди.

Шу ўринда бир нарсага эътиборингизни қаратмоқчимиз: 1994 йил 24 сентябрда ўтказилган ўн иккинчи чақириқ Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Советининг ўн еттинчи сессиясининг кун тартибига мувофиқ, “Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси тўғрисида”ги Қорақалпоғистон Республикасининг Конституциявий Қонуни қабул қилинди ва ўша кундан эътиборан Қонун ҳаракатга киритилди. Шу кундан эътиборан, ‘Жўқорғи Совет’ бирикмаси ўрнига ‘Жўқорғи Кенгес’ ижтимоий-сиёсий термини ишлатила бошланди ва ҳозирги кунга қадар ҳам қўлланилмоқда. Яъни, ‘жўқорғи’ = ‘юқори’ ва ‘кенгес’ = ‘кенгаш’, терминлар қорақалпоқ тилида ўз ўрнида қўлланилмоқда. Ўзбек тилида эса ‘юқори’ = ‘олий’ ва ‘кенгаш’ = ‘мажлис’.

Шунга қарамадан, ўзбек тили лексикасидан ‘кенгаш’ термини бутунлай чиқиб кетгани йўқ, у ҳамон лексик бирлик сифатида давлат ҳужжатларида, матбуотда қўлланилмоқда. Масалан:

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва Тошкент шаҳар Кенгашлари билан ҳамкорлик ҳаракатларининг ташкилий-ҳуқуқий механизмини шакллантириш ҳамда такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Кенгаши қарор қилади.”²

Арабчада равиш маъносида ишлатиладиган ‘олий’ билан ўзбек тилида бир қатор бирикма терминлар ясалганини кузатиш мумкин. Масалан: ‘Олий суд’, ‘Олий лига’, ‘Олий математика’, ‘Олий таълим вазирлиги’, каби қатор бирикма терминлар шулар жумласидандир. Бу ердаги ‘олий’ термини русчадаги ‘высший’ ўрнига ишлатилади.

Айни дамда ўзбек тилида қўлланиладиган, ясашиши ва семантикаси нуқтаи назаридан нотўғри қўлланиладиган ‘Вазирлар маҳкамаси’ бирикма термини ҳақида сўз юритмоқчимиз. Ўзбек тилида ҳам, араб тилида ҳам муштарак бўлган ‘маҳкама’ ижтимоий-сиёсий терминининг семантикаси бир-биридан узоқ. *مَحْكَمَة mahkamaturun* араб тилида ‘суд’, ‘трибунал’ маъноларини билдириб, *حَكَم hakama* ‘суд қилмоқ’, ‘сўроқ қилмоқ’, ‘тергамоқ’ маъносини ифодалайди. Ўзбек тилида эса ‘маслаҳатлашув’ маъноси учун ишлатилади. Агар арабий сўз бўлган ‘маҳкама’ни ўз маъносида ўзбек тилига қабул қилинса, ‘вазирларни суд қиладиган жой,

¹ <http://parliament.gov.uz/uz/about/history/index.php>

² <https://lex.uz/docs/2818459> // “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари вилоятлар ва тошкент шаҳар кенгашлари билан ҳамкорлик ҳаракатлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгашининг Қарори.

трибунал' маъносини берарди. Демак, ўзбек тилига ўзлашаётганида бу сўз ўз маъносини сақлаб қолмаган.

Хулоса. Атамаларни тартибга солиш биринчи галда давлат тилида иш юритишни жорий қилишга қаратилган бўлиши керак, зеро, бу соҳадаги бир қатор атамалар ўзининг ўзбекча муқобилини кутмоқда. Бундан ташқари қатор топонимик атамалар борки, уларни қўллашда, хусусан, уларга муодил танлаш ва тақдим қилишда шошма-шошарликка йўл қўйиш ҳам яхши натижа бермайди. Географик атамаларни ўрганиш ва тадқиқ қилиш яна бир тадқиқот объектини ташкил қилади.

ОЧИЛОВ ОЗОДЖОН

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), ТДШУ

Хитой тилида “Bubi” (“不比”) иштирокидаги қиёсий гаплар семантикаси

Аннотация. Ўзбек хитойшунослигида хитой тилини ўргатишга мўлжалланган дарсликлар асосан Хитой Халқ Республикасида нашр қилинган адабиётлар бўлиб, уларда берилган айрим грамматик воситаларни тўғри ўзлаштириши нафақат талабалар, балки фан ўқитувчилари учун ҳам чалкашиқлар келтириб чиқаради. Шулардан бири хитой тилида қиёсий гаплар ҳосил қилишда фаол иштирок этувчи “Bubi” (“不比”) бўлиб, мақолада асосий эътибор буби масаласини ўрганишга бағишланади. Ушбу нуқтаи назардан мақолада масаланинг қўйидаги жиҳатлари, яъни Хитой т а д қиқотчиларининг Bubi семантикаси ҳақидаги илмий қараишлари; Хитой тилида Bubi иштирок этган гапларнинг грамматик қўлланилиши ва маъно хусусиятлари; Bubi иштирокида ясаладиган гапларда учрайдиган камчиликларни таҳлили масаласи муҳим ўрин тутди.

Таянч сўз ва иборалар: Люй Шусян, Лю Юэхуа, Сян Юаньмао, Суй Гуопинг, Сюй Янчэн, бу, мэй, бужу

Аннотация. Учебники для преподавания китайского языка в узбекском Китае в основном издаются в Китайской Народной Республике, и правильное усвоение в них некоторых грамматических средств создает путаницу не только для студентов, но и для учителей естественных наук. Одним из них является “bubi” (“不比”), который активно участвует в формировании сравнительных предложений в китайском языке, и статья посвящена изучению bubi. В этом контексте в статье обсуждаются следующие аспекты проблемы: научные взгляды китайских исследователей на семантику буби; грамматическое использование и семантические особенности предложений, в которых Буби участвует в китайском языке; Важную роль играет вопрос анализа недостатков, обнаруженных в выступлениях с участием Буби.

Опорные слова и выражения: Люй Шусян, Лю Юэхуа, Сян Юаньмао, Суй Гуопин, Сюй Янчэн, бу, мэй, бужу.

Abstract. Textbooks for teaching the Chinese language in Uzbek Sinology are mainly published in the People's Republic of China, and the correct assimilation of some